

Dvostruka tajna misija Dušana Bilandžića

Prošlo je točno 28 godina otkako je profesor Dušan Bilandžić, inače istaknuti član Račanova SKH-SDP-a, izabran, odnosno imenovan - u novoj, Tuđmanovoj Hrvatskoj - za člana Predsjedništva SRH, a onda, samo dva mjeseca kasnije, nakon usvajanja ustavnih amandmana 25. srpnja 1990., i za potpredsjednika Republike Hrvatske (na kojoj je dužnosti bio sve do 1. siječnja 1991.)

Bio je to onaj prvi, prijelazni period Tuđmanove vladavine, u kojoj je novi hrvatski predsjednik u najvišim tijelima vlasti angažirao i takve ljude - intelektualce i političare - koji su imali dobar rejting i uvažavanje i kod starih partizanskih kadrova u Beogradu. Primjerice, Josip Boljkovac, ministar MUP-a RH od 31. svibnja 1990. do 24. kolovoza 1991., dobro je u Beogradu kotirao kod generala Petra Gračanina, kao i kod generala Ivana Miškovića Brka.

A sam Dušan Bilandžić imao je u Beogradu, u kojem je proveo nekoliko bitnih godina svoga života (od 1954. pa sve do sredine 1960-ih) i važan, nerazdvojni dio svoje obitelji: u Beogradu, koliko mi je poznato, i danas žive njegova djeca Vladimir i Svetlana.

Nešto je o tome Bilandžić napisao u svojoj podužoj biografiji priloženoj u njegovoj dnevničko-memoarskoj knjizi "Dnevnik izbliza", iz 2006.: na str. 359 objavio je i fotografiju svoje iskaznice kao člana Predsjedništva - potpredsjednika RH, iz 1990.

Poznajem Bilandžića još od kasnih 1970-ih, kada mi je bio profesor na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu (na drugoj godini studija). Viđali smo se i kasnije u nekoliko navrata, tijekom 1990-ih, možda i početkom 2000-ih, ali uglavnom površno. Poštovao sam ga, ali sam imao neku rezervu prema njemu kao znanstveniku. Priznajem da me na to navukla i jedna kolumna povjesničarke Zorice Stipetić u *Globusu*, negdje 1990-ih, u kojoj je Bilandžića portretirala kao povjesničara lakše kategorije.

A opet - imponirao mi je, najviše zbog toga što je raspolagao informacijama koje nije imao (niti je s njima bio spreman izići van, u javnost) nijedan hrvatski, odnosno jugoslavenski političar ili znanstvenik. Uvijek sam se pitao odakle Bilandžiću tolike silne, superpovjerljive informacije (a koje nitko nikada nije demantirao), tko mu ih daje i kako do njih dolazi. Malo-pomalo, počeo sam sumnjati da je Bilandžić, uza sve ostalo, bio i obavještajac.

Onda mi je u ruke došla radna verzija njegova rukopisa "Tito i raspad druge Jugoslavije". Bilo je to u veljači 2011., kad sam uglavnom boravio u Beogradu, radeći na svom velikom istraživanju o hrvatsko-srpskim odnosima i slomu SFRJ. Bilandžić je tada već bio star, a i bolestan; imao je 87 godina. Bio sam čak u prilici da i redigiram taj njegov rukopis (najviše kada je riječ o datumima, u kojima je Bilandžić i u svojim mlađim godinama znao katkada "brljati"), a onda sam, u dogovoru s njegovim izdavačem, taj njegov rukopis odnio u Beograd i pokazao ga Dobrici Ćosiću, s kojim sam tada imao vrlo intenzivne kontakte. Ćosić je bio iznenađen, pa i šokiran, Bilandžićevom evolucijom, tj. stavovima i informacijama što ih je iznio u tom svom zadnjem (zadnjem prije smrti) rukopisu. No, o tome ću opširnije pisati u drugom dijelu ovoga teksta (u idućem broju *Globusa*).

"Tito i raspad druge Jugoslavije" najintrigantniji je i najkontroverzniji Bilandžićev rukopis - pravo je čudo kako u nas (niti bilo gdje drugdje) nije izazvao more polemika (a zaslužio je to). Nažalost, Bilandžić ga nije uspio dovršiti u obliku knjige, ali je zato ugledao svjetlo dana u obliku podužeg feljtona, u 12 nastavaka, u *Jutarnjem listu* od 26. travnja do 9. svibnja (dakle do Dana pobjede!) 2011.

Već i površno čitanje toga rukopisa otkriva nam onu manje poznatu, obavještajnu dimenziju ili komponentu Bilandžićeva javnog djelovanja. Bilandžić u njemu spominje da je, uza sve ostalo, bio i direktor tzv. znanstvenog centra SKJ te da je na toj funkciji imao neposredne kontakte sa svim članovima vrha SKJ, posebice s Edvardom Kardeljem, koji je u ime CK SKJ upravljao radom Centra.

U svojim sam naknadnim istraživanjima i provjerama ustanovio da je to bio zapravo Centar za društvena istraživanja pri Predsjedništvu CK SKJ i da je prije svega imao politički, a ne znanstveni karakter (kako to Bilandžić navodi u svom rukopisu). Centar je osnovan 1969., a bio je u neposrednoj funkciji izrade idejnoteorijskih osnova za ustavno-pravnu reformu federacije 1971. i izradu Ustava iz 1974.

- I ja sam bio u tom Centru - rekao mi je jedan moj sugovornik, inače dobar znanac ili čak prijatelj D. Bilandžića - on se nalazio na Trgu Marksa i Engelsa (današnjem Trgu Nikole Pašića - op. aut.) u Beogradu. Bilo je to idejno tijelo Predsjedništva CK SKJ. Bilandžić je na dužnost direktora tog Centra

postavljen kao najinformiranija osoba u cijeloj Jugoslaviji. U tom se Centru ispreplitao ogroman broj informacija, a Bilandžić je sa svojom informiranošću bio iznad svega.

Danas s vrlo visokim stupnjem vjerodostojnosti mogu ustvrditi da je Dušan Bilandžić i kao politički radnik i kao povjesničar bio, tijekom svojega života i javnog djelovanja, u vrlo bliskim vezama i kontaktima - pored brojnih drugih institucija i pojedinaca, kako u Hrvatskoj tako i u cijeloj Jugoslaviji - i s famoznom Kontraobavještajnom službom (KOS-om), tj. s vojnom obavještajnom službom JNA. I to u dvostrukom smislu: s jedne je strane prikupljao informacije od KOS-a, a s druge - neke je osjetljive informacije dostavljao KOS-u (ovisno o prilici). Potkrijepit ću to jednim vrlo upečatljivim primjerom.

Bila je 1972. godina, prva godina nakon sloma tzv. Maspoka. Do sloma Maspoka Bilandžić je bio prilično hrvatski orijentiran, on nikada nije do kraja prihvatio tezu ili tvrdnju da je projekt Jugoslavije ispravan. Drugim riječima, računao je na moguću hrvatsku emancipaciju ili osamostaljenje (u ovom ili onom vidu). To ga je, u konačnici, i zbližilo s Franjom Tuđmanom. Čak još i u Beogradu, kasnih 1950-ih i ranih 1960-ih, kada su njih dvojica zajedno radili u Prvoj upravi Generalštaba JNA (a s njima je, praktički u istome uredu, kod generala Ivana Gošnjaka, sjedio i Veljko Kadrijević), Bilandžić je Tuđmanu povremeno davao do znanja da ima informacije ili spoznaje na temelju kojih se može zaključiti da projekt Jugoslavije - usprkos svemu - ne stoji, odnosno da "ne pije vodu". I da priča s Jugoslavijom neće dobro završiti. Tuđman je to zapamtio (svidjelo mu se takvo razmišljanje) i zato ga je, već u prvoj polovici 1960-ih, i pozvao u svoj Institut za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, u kojem je, odmah nakon napuštanja službe u JNA, bio direktor (da bi ga, nakon pobjede na izborima 1990., imenovao i potpredsjednikom RH).

Međutim, 1972. u Bilandžiću se dogodio politički preokret pa se izričito deklarirao protiv Maspoka i bilo koje varijante osamostaljenja Hrvatske iz Jugoslavije. Stao je na pobjedničku stranu (u tom trenutku) - iako nikada, pa ni tada, nije u sebi bio protiv hrvatstva. Naravno, učinio je to iz oportunističkih razloga. On je tada bio na vrhuncu svoje političke moći - više politički nego kao znanstvenik - i nije htio riskirati. Morao je lavirati da bi održao svoju nimalo lako stečenu poziciju moći. Da je ostao uz Maspok, sve bi izgubio (no zato će se potkraj 1980-ih, kad se jasno naslućivao raspad SFRJ, prilično intenzivno zalagati za rehabilitaciju Hrvatskog proljeća).

I što sada, 1972., Bilandžić radi? I s kim radi, odnosno surađuje (ili možda najbolje rečeno - komunicira)? On je u isto vrijeme u povremenim radnim kontaktima i razgovorima kako s visokopozicioniranim pripadnicima najužeg vodstva CK SKH (tadašnjeg, postmaspokovskog), tako i s određenim ljudima iz KOS-a. I daje informacije i jednima i drugima (ali ujedno i prikuplja, i obrađuje, informacije od jednih i drugih, kao i od svih ostalih, "na svim stranama svijeta", s kojima je u to vrijeme bio u kontaktu).

Na jednome od sastanaka u vrhu CK SKH nakon sjednice u Karadordevu, 1972., postavilo se pitanje "što rade Savka i Miko", nakon što su bili izbačeni iz Partije. CK je tvrdio da je Savkina i Mikina frakcija i dalje aktivna, da oni i nakon Karadordeva nastavljaju svoje oporbeno i prohrvatsko djelovanje, no u hrvatskoj Službi državne sigurnosti (zaduženoj za prikupljanje takvih podataka) govorili su da o tome nemaju kvalitetnih informacija, odnosno da su se Miko i Savka povukli. "Agentura tada (1972. - op. aut.) nije bila najbolja, nisi imao ljude" - rekao mi je o tadašnjem stanju u hrvatskoj Službi državne sigurnosti jedan moj sugovornik. I tada CK SKH angažira upravo Dušana Bilandžića - računajući na njegovu izvanserijsku informiranost o svemu - da on izvidi i ispita što, zapravo, Savka i Miko rade, gdje se sastaju i o čemu raspravljaju.

Izvor informacija za D. Bilandžića bio je jedan bivši "maspokovac", koji je bio u bliskim vezama i sa Savkom i s Mikom.

No, prava je poanta ove priče u tome da je Dušan Bilandžić sva ta svoja saznanja o Savki i Miki, osim hrvatskome CK-u, prenosio i KOS-u, u Beograd. "Vojsku jeanimalo" - kaže mi moj sugovornik - "što radi Partija, i u Zagrebu i drugdje, tj. jesu li na liniji. Vojska - KOS, Vojna bezbjednost - uvijek je željela znati što rade republička rukovodstva, odnosno nacionalne partije. I tu onda Bilandžić i jednima i drugima otvoreno govori - prenosi im ono što zna i što jest. To je već analiza, u čemu je Bilandžić bio nenadmašan!"

Za tu paralelnu djelatnost Dušana Bilandžića doznao je i njegov drug, kolega i (povremeni) prijatelj - iz razdoblja JNA i djelovanja Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu - Franjo Tuđman. O tome nam zorno svjedoči jedan zanimljiv dokument hrvatske Službe državne sigurnosti iz 1986., zapravo transkript tajno snimljenog razgovora Franje Tuđmana (čiji je kodni naziv, u SDS-u, glasio

"Soča") i povjesničara umjetnosti i sveučilišnog profesora Grge Gamulina, u Zagrebu (u Tuđmanovoj kući u Nazorovoj 59, koja je bila tajno ozvučena), 6. listopada 1986.

Jedna od tema u tome razgovoru bio je Ivan Šibl i njegova netom izišla knjiga "Sjećanja" (u tri sveska). Kako je recenzent te knjige bio Dušan Bilandžić, razgovor se, sasvim spontano, zapodjenuo i o njemu.

Gamulina je zanimalo "što je s njim", s obzirom na ranije "kombinacije oko njega".

Tuđman mu je odgovorio da ni njemu nije jasno zašto Bilandžića "kao Špiljkovog čovjeka u politici nema" (tada, 1986. - op. aut.). Ponudio je dva moguća odgovora: da mu se "politika jednostavno ogadila" ili da "čeka neko drugo vrijeme". No, na to je dodao još nešto - što je u dokumentu SDS-a, u prepričanoj formi, ovako interpretirano:

"U svakom slučaju, oko njega je bilo puno priča. Između ostalog, i ta da je išao na razgovore sa Savkom i Tripalom, te Crvenkovskim i Haramijom, i onda 'radio analize za KOS'."

Polurečenica "radio analize za KOS" stavljena je u dokumentu SDS-a pod navodnike, što znači da je Tuđman točno tako rekao.

Gamulin je na to Tuđmanu kazao - piše u dokumentu - "da su neki bili veoma kategorični u tim pričama", na što mu je Tuđman odgovorio - citiram dokument - "da on to ne može tvrditi, ali da je sigurno da to (on, Bilandžić - op. aut.) ne bi činio da 'iza toga nije imao pozadinu'. Ne zna (on, Tuđman - op. aut.) da li je to ovaj (Bilandžić - op. aut.) radio samo za potrebe političkog vrha, ali smatra da je za takve razgovore trebalo imati hrabrosti."

Tuđman je tome još dodao da je Dušan Bilandžić za njega "čovjek koji ima nacionalnog osjećaja, ali isto tako i sposobnost prilagođavanja". Pritom nije propustio napomenuti - pomalo se tužeći na njega i njegov karakter - "kako je baš on (Tuđman - op. aut.) bio taj koji ga je 'prvi izvukao', a ovaj (Bilandžić - op. aut.) se poslije prema njemu nefer ponio".

No ipak, kako vidimo, unatoč tome što je Bilandžić prema Tuđmanu bio "nefer" u jednoj (ne znamo kojoj) situaciji, Tuđman ga je, čim je, u svibnju 1990., bio izabran za predsjednika RH u vrlo kritičnoj fazi osamostaljenja i otcjepljenja od SFRJ, imenovao za jednog od potpredsjednika nove hrvatske države - da bi ga kasnije, sredinom 1990-ih, angažirao i kao savjetnika u Uredu RH u Beogradu (1994.-1996.). "Tuđman je Bilandžića" - tvrdi moj sugovornik - "na sve te dužnosti postavio bez ikakve provjere, jednostavno ga nije htio provjeravati jer ga je još otprije bio prihvatio kao čovjeka za kojeg je znao da nikada nije vjerovao u 'dogmu' o Jugoslaviji, čak ni u ono vrijeme kad su obojica službovali u JNA u Beogradu."

U interpretaciji i vrednovanju Bilandžićevih veza s KOS-om moramo, međutim, biti vrlo oprezni, budući da su ti Bilandžićevi kontakti bili izvan svih stereotipa kakve obično imamo na umu kada za nekoga tvrdimo, najčešće u optužujućem tonu, da je "čovjek KOS-a" ili da "radi za KOS". Bilandžić nije bio takva vrsta čovjeka, o čemu moj sugovornik - koji je Bilandžića poznao, takoreći, "kao svoj džep" - kaže:

- Ne vjerujem da je Bilandžić radio za KOS u onome uobičajenom smislu riječi, to nije bio njegov stil i način. On je bio iznad toga, a tako se i ponašao. Bilandžić se sam nametnuo KOS-u, bio je hrabar i odlučan. Gdje god je mislio da će dobiti neku važnu informaciju, on se sam nametnuo. Njemu je ponajprije bilo do toga da gradi svoju moć, a do te je moći dolazio tako što je dolazio do informacija koje nitko drugi u Jugoslaviji nije imao. Znači, sve je te prikupljene informacije koristio sebe radi, i onda ih prenosio - ovisno o situaciji - jednima, drugima ili trećima. Pritom se držao dosta bahato, imponiralo mu je što ima neograničen uvid i u one najpovjerljivije i najdelikatnije informacije. Bio je prepotentan, svoj, godilo mu je da ima reputaciju jednog od najinformiranijih ljudi u zemlji...

Na moje konkretno pitanje je li Bilandžić u KOS-u imao svoje kodno ime, moj mi je sugovornik odgovorio:

- Možda mu je Vojska i dala kodno ime, a da on za to nije znao. Time želim reći da on nikada ne bi pristao na status informatora KOS-a, dakle da ima svoje kodno ime u KOS-u - to jednostavno nije bio njegov princip. On je, zapravo, kroz razgovore s ljudima iz KOS-a više koristio njih, nego oni njega. Bilandžić je bio otvoren za sve tipove razgovora, ako je imao s kim, ali je - generalno gledajući - uvijek bio na strani dogme o samoupravnom socijalizmu. Sebe je držao iznad svih izvora informacija, pa i iznad CK SKH...

No ipak, kad sam svom sugovorniku izričito postavio pitanje zašto je onda Bilandžić 1972. informacije prikupljene o Miki Tripalu i Savki Dabčević-Kučar prosljedio, osim hrvatskome CK-u, i KOS-u (ako je to zaista bio tako), on mi je dao ovakav odgovor:

- Pretpostavljam da je on KOS-u to davao da bi se malo i dodvorio, odnosno da bi stvorio obrambeni zid u sumnju KOS-a prema sebi. Jer, KOS je znao da on nema čvrstu dogmu o Jugoslaviji. Osim toga, Bilandžić je najvjerojatnije znao da JNA sprema vojni udar protiv onih - dakle, protiv Hrvatske - koji se žele odvojiti od Jugoslavije!

Na vrhuncu svojega političkog (i političko-obavještajnog) djelovanja, impregniranog profesurom na FPN-u i pisanjem ozbiljnih i relevantnih knjiga i feljtona o povijesti Titove Jugoslavije (moj sugovornik ipak Bilandžiću osporava status i dignitet znanstvenika u strogom značenju te riječi), Bilandžić je obavljao i nekoliko delikatnih misija za centre moći s kojima je bio u kontaktu i od kojih je crpio informacije. Spomenut ću njih dvije.

God. 1980., neposredno nakon Titove smrti, u CK SKH su počele vrlo ozbiljne rasprave o budućnosti Jugoslavije. Došlo se do zaključka ili teze da je na djelu srpski koncept o stvaranju jake unitarne Jugoslavije i da se ide protiv Ustava iz 1974. U tim diskusijama - ali ne samo u Zagrebu, tj. u hrvatskoj Partiji, nego i u Beogradu, u CK SKJ - sudjelovao je i sam Bilandžić. On je u cijeloj Jugoslaviji posve ravnopravno razgovarao sa svim bitnim političarima. I tu sada njega vrh CK SKH iskorištava da, odmah nakon Titove smrti, priopći Franji Tuđmanu, Marku Veselici, Vladi Gotovcu i drugim hrvatskim nacionalistima, s kojima je također bio u kontaktu: "Imate poruku iz CK SKH: nemojte slučajno prvi, nakon Titove smrti, pokrenuti akciju oko redefiniranja Hrvatske i odnosa u Hrvatskoj; neka krenu drugi, a ne mi! Jer ako vi prvi krenete, bit ćete uhapšeni!"

Tuđman i društvo nisu ga poslušali i, čim su započeli sa svojim oporbenjačkim aktivnostima, bili su svi redom uhićeni i suđeni.

Druga situacija: godinu dana nakon prve Tuđmanove turneje po Kanadi i Sjevernoj Americi (koja se dogodila u ljeto 1987.), dakle 1988., Bilandžić je, po zadatku, išao istim putevima i po istim mjestima kojima je prethodno išao i sam Tuđman - da izvidi koliko je taj Tuđmanov projekt uspio. Nisam, međutim, doznao tko je Bilandžića poslao na taj zadatak, no, po svemu sudeći, to je bio vrh CK SKH (iako nije isključeno da je o svojim saznanjima obavijestio i Beograd).

U svibnju/lipnju 1982. Dušan Bilandžić našao se u gabuli. Zbog jednoga svog izlaganja, odnosno teksta o jugoslavenstvu - u kojem je vrlo kritički govorio o jugoslavenstvu, tvrdeći da je to prvenstveno emotivan pojam ili način izražavanja pripadnosti jednoj zajednici ili državi te da jugoslavenstvo nikako ne može biti nacija - našao se na udaru brojnih beogradskih listova, koji su u to vrijeme otvoreno ili prikriveno zagovarali unitarističku opciju. Onda mu je beogradski NIN ponudio intervju, u kojem bi imao prilike dodatno razjasniti što zapravo misli o jugoslavenstvu. U toj nezgodnoj situaciji, kada nije znao što da napravi i kako da postupi, jedan Bilandžićev znanac ili sugovornik - inače doušnik hrvatske Službe državne sigurnosti - predložio mu je da se oko toga posavjetuje s nekim iz CK SKH, primjerice sa Stipom Šuvarom.

Ono što mu je Bilandžić tom prigodom odgovorio, taj je njegov sugovornik, SDS-ov konspirativac, promptno proslijedio hrvatskoj Službi državne sigurnosti, o čemu je 14. lipnja 1982. napravljen izvještaj u kojem je Bilandžićev (malo širi) odgovor ovako prepričan, odnosno interpretiran (i to pod navodnim znakovima, što znači da bi to trebale biti točno citirane Bilandžićeve riječi):

"Ne! Stipe (Šuvar - op. aut.), bez obzira na naše drugarstvo, je previše zločest i maliciozan da bi dao pravi savjet. On bi me gurnuo u propast, takav je on, ne možeš se na njega osloniti. S Jožom (Josipom Vrhovcem - op. aut.) je slična stvar, samo će Joža odmah reći ne, jer mu je to najjednostavnije, a on je restriktivan i inače. S Jurom (Bilićem - op. aut.) ne možeš o tim stvarima govoriti jer je on bez veze. Dakle, s nikim ne možeš razgovarati, praktički osim s Bakarićem, a on je i sam suviše bolestan i okupiran da bi ga čovjek time maltretirao, iako sam duboko uvjeren da Bakarić dijeli moje mišljenje. On je u posljednjih godinu dana u različitim prilikama dao jasno do znanja tri gotovo parole: Jugoslavije nema bez rješenja nacionalnih ekonomija i konflikata, što iz toga proizlaze. Unitarizam i centralizam su za ovu zemlju najveća opasnost. I treće, nacionalno pitanje riješeno u Partiji, već odavno ostaje i dalje jedino rješenje u budućoj Jugoslaviji. To je (Bakarić - op. aut.) rekao i Marinku Gruiću uoči Nove godine, ali badava. Svi se prave gluhi!"

